

**Humay Dilman qızı Səfərova**

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi*

<https://orcid.org/0009-0003-2853-4610>

*E-mail: humay.safarova@mail.ru*

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(1\).42-45](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(1).42-45)

## **TƏLİM PROSESİNDƏ MÜSTƏQİL İŞİN TƏŞKİLİ ZAMANI YARADICI FƏALİYYƏTİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ**

**Хумай Дильман гызы Сафарова**

*преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета*

## **ПРЕИМУЩЕСТВА ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ**

**Humay Dilman Safarova**

*teacher at the Azerbaijan State Pedagogical University*

## **ADVANTAGES OF CREATIVE ACTIVITY DURING ORGANIZATION OF INDEPENDENT WORK IN THE EDUCATIONAL PROCESS**

**Xülasə.** Şagirdlərin müstəqilliyinin formalaşmasında və şəxsi inkişafında müstəqil işin rolu əvəzsizdir. Şagirdlər müstəqil işləyərkən bəzi xüsusiyyətlər qazanırlar. Deyə bilərik ki, onlar yeni şəraitə uyğunlaşmaq, yeni iş görərkən düşünmək, çalışqan olmaq və yeni işə cəsarət tapmaq bacarığı qazanırlar. Şagirdlərin müstəqil öyrənmə bacarıqlarının formalaşmasında ən böyük məsuliyyət müəllimin üzərinə düşür. Müəllim öz hərəkətlərinə, sözlərinə və hərəkətlərinə fikir verməlidir. Müəllim-şagird münasibətləri çox vaxt şagirdlərin yersiz cəzalandırılmaları, təhqirə məruz qalmaları və səhv qiymətləndirilmələri nəticəsində zədələnmə bilər. Müəllim təlim prosesini elə təşkil etməlidir ki, o, şagirdləri cəlb etsin, işdə müstəqilliyi inkişaf etdirdirsin. Şagirdlərin müstəqil öyrənmə bacarıqlarının formalaşmasında ən böyük məsuliyyət müəllimin üzərinə düşür. Müstəqil dərslərdə tələbələrin tədqiqat və yaradıcılığına daha çox yer vermək olar. Sərbəst işlər şagirdlərin özünüidarəetmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə, elmi dünyagörüşünü genişləndirməyə, sinifdə konkret mövzular üzrə biliklərini dərinləşdirməyə, tələbələrin meyl və qabiliyyətlərini aşkar edib üzə çıxarmağa imkan verir. Şagird ona tapşırılan tapşırığı axtarır, onunla müstəqil işləməyə çalışır, bu da şagirdi problemin mahiyyətini daha dərinlən dərk etməyə aparır. Şagird daha müstəqil olur, söhbətlərdə, müzakirələrdə iştirak edir və bu iş onun məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir, nitqini zənginləşdirir.

**Açar sözlər:** *Şagird, müstəqil işlər, məntiqi təfəkkür, təlim prosesi, tədris keyfiyyətləri*

**Аннотация.** Роль самостоятельной работы в формировании независимости и развитии личности учащихся неопределима. В ходе самостоятельной работы, учащиеся приобретают некоторые особенности. Можно сказать, что они овладевают способностью адаптироваться к новым условиям, мыслить по-новому, быть усердными и находить решения новых проблем. Наибольшая ответственность за развитие навыков самостоятельного обучения учащихся лежит на учителе. Учитель должен быть осознанным в своих действиях, словах и поступках. Отношения между учителем и учениками часто могут быть испорчены из-за несправедливых наказаний, унижений и неправильного осуждения учеников. Учитель должен организовать процесс обучения таким образом, чтобы он вовлекал учащихся и развивал самостоятельность в их работе. Наибольшая ответственность за развитие навыков самостоятельного обучения учащихся лежит на учителе. Самостоятельные занятия могут предоставить больше возможностей для исследовательской и творческой деятельности учащихся. Самостоятельная работа позволяет учащимся развивать навыки самоуправления, расширять научный кругозор, углублять знания по отдельным темам в классе, выявлять и раскрывать склонности и способности учащихся. Ученик ищет поставленную перед ним задачу, пытается самостоятельно с ней работать, что приводит ученика к более глубокому пониманию сути проблемы. Ученик становится более

самостоятельным, участвует в беседах и дискуссиях, эта работа развивает его логическое мышление и обогащает речь.

**Ключевые слова:** ученик, самостоятельная работа, логическое мышление, учебный процесс, педагогические качества

**Abstract.** The role of independent work in the formation of students' independence and personal development is indispensable. Students gain some characteristics when working independently. We can say that they have acquired the ability to adapt to new conditions, think when doing new work, be diligent and find solutions to new problems. The greatest responsibility for the formation of students' independent learning skills lies with the teacher. The teacher must pay attention to his actions, words and deeds. Teacher-student relationships can often be damaged as a result of students being unjustly punished, insulted and misjudged. The teacher must organize the educational process in such a way that it attracts students and develops independence in work. The greatest responsibility for the formation of students' independent learning skills lies with the teacher. In independent lessons, more space can be given to students' research and creativity. Independent work allows students to develop self-management skills, expand their scientific outlook, deepen their knowledge on specific topics in the classroom, and reveal and reveal the inclinations and abilities of students. The student searches for the task assigned to him, tries to work with it independently, which leads the student to a deeper understanding of the essence of the problem. The student becomes more independent, participates in conversations and discussions, and this work develops his logical thinking and enriches his speech.

**Keywords:** Student, independent work, logical thinking, learning process, teaching qualities

Müstəqil iş həm fərdi, həm də qrup şəklində aparıla bilər. Həmin işlərin formaları çox fərqli və rəngarəngdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, sərbəst işlərin bu və ya digər formasını seçərkən yerli şəraiti, məktəb ehtiyaclarını, maraqlarını, şagirdlərin yaşını və bilik səviyyəsini, habelə bir sıra digər məsələləri nəzərə almaq lazımdır. Bundan əlavə, şagirdlərin uğur qazanması üçün müəllim ilk növbədə könüllülük prinsipinə, onların arzu və istəklərinə, mövcud bilik səviyyəsinə diqqət yetirməlidir. Bir şeyi nəzərə almaq lazımdır ki, eyni tələbənin müxtəlif fənlər üzərində müstəqil işləməsinə icazə verilməməlidir. Bu zaman şagirdə işi bəyənmək əvəzinə nifrət hissi yarana bilər.

Azərbaycanın Gələcəyə Baxışı 2020 İnkişaf Konsepsiyasında tələbələrin məntiqi təfəkkürünün inkişafı üçün faydalı təkliflər verilir. Konsepsiyada qeyd olunur ki, “hazırkı yaddaş məktəbindən şagirdlərin idrak fəaliyyətini və ümumi inkişafını ləngidən təfəkkür və təfəkkür məktəbinə keçid təmin edilməli və bu məqsədlə sistemli tədbirlər həyata keçirilməlidir” [6].

Sınıfdə müəllimin şagirdlərə verdiyi müstəqil iş şagirdlərə əşya və hadisələri anlamağa, həyatda baş verən dəyişiklikləri müşahidə etməklə onların səbəblərini anlamağa, elmi faktları üzə çıxarmağa, eksperimentlər aparmaqla elmi anlayışların və təbii faktların düzgünlüyünü sübut etməyə kömək edir. Çünki müstəqil işlər zamanı şagirdlərin tədqiqat və yaradıcılıq fəaliyyətinə daha çox yer vermək olar. Onlar həyatı

və ətraf aləmi dərk etməkdə çətinlik çəkmirlər. İnsanlarla ünsiyyət qurmaq və əməkdaşlıq etmək kimi şəxsiyyətlərini formalaşdıran bilik və bacarıqlar əldə edirlər.

Şagird ona tapşırılan iş üzrə tədqiqat aparır, bu məqsədlə müstəqil işləməyə çalışır və bu tip şagirdi mövzunu daha dərinlən qavramağa yönəldir. Şagird daha müstəqil və rahatlaşır, söhbətlərdə, müzakirələrdə iştirak edir və bu iş şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü formalaşdırır, nitqini təkmilləşdirir. Müstəqil iş həm fərdi, həm də tələbələrlə qrup şəklində aparıla bilər. Bu əsərlərin formaları çox müxtəlif və rəngarəngdir [9].

Şagirdlərin müstəqillik qabiliyyətinin formalaşması nəticəsində gələcəkdə tədbirli şəxsiyyət formalaşır.

Təlimdə şagirdlərin müstəqil işi dedikdə nə başa düşürük? Pedaqoji ədəbiyyatlarda müstəqil işin təlim prosesində yeri ilə bağlı vahid bir fikir yoxdur. Bu məsələlər qədimdən pedaqoqların diqqətini cəlb etmiş və bu da ciddi mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bu gün də həmin mübahisələr davam etməkdədir.

Müstəqil işi bəzən təlimin metodu, üsul və priyomlar, bəzən də təlim vasitəsi və ya təlim fəaliyyəti kimi səciyyələndirirlər.

Müstəqil işi təlim metodu kimi qəbul edənlər daha çoxdur. Bunlardan Y. K. Babanski, N. Q. Kazanski, A. M. Pıskalonu göstərə bilərik. Y. K. Babanski təlim metodlarının bir qolu kimi nəzərdən keçirdiyi təlim-idrak fəaliyyətinin təş-

kili və həyata keçirilməsi metodları sırasında müəllimin rəhbərliyi ilə iş və müstəqil iş metodlarını xüsusi olaraq qeyd edir. O, təlimin söz, əyani və praktik metodlarını müəllimlə iş metodlarına, müəllimin bilavasitə rəhbərliyi olmadan həyata keçirilən fəaliyyət növlərini isə müstəqil iş metodlarına daxil edir. Burada zidd olan nədir? Əlbəttə ki, təlim prosesinin struktur vahidini təşkil edən müəllimin və şagirdin fəaliyyəti təcrid edilərək bir-birinə qarşı qoyulur [8]. Bu isə təlim prosesinin və eləcə də təlim metodunun mahiyyətinə ziddir. Müstəqil işi metodla eyniləşdirmək olmaz.

Bu hal müstəqil işi öyrənmə priyomu kimi götürmək mövqeyinə (A.F.Solovyova, A.V.Usova və b.) də eyni ilə aiddir. Qeyd edildiyi kimi, priyom işin icrası yollarını əks etdirir. İşin müvəffəqiyyəti priyom və metodların seçilib düzgün tətbiq edilməsindən asılıdır.

Prof. A.N. Abbasov yazır: “ “Priyom metodun tərkib hissəsi, yaxud onun ayrıca tərəfi, metodun detalıdır, başqa sözlə, “metodun” ümumi anlayışına münasibət üzrə xüsusi anlayışdır. Nəql – təlimin metoddursa, plan barədə məlumat – diqqətin fəallaşdırılması priyomu olub, qavrayışın sistemliliyini təmin edir” (10, s. 162).

Təlim zamanı şagirdlərin müstəqil işinin yerini aydın etməyə çalışan tədqiqatçılardan bir qismi (O. A. Nilson, T. A. İlina və b.) onu təlim fəaliyyətinin xüsusi növü kimi səciyyələndirirlər.

Bu cür yanaşma müstəqil işlə təlim fəaliyyətini eyniləşdirməyə gətirib çıxarır. Bunlar isə fərqli anlayışlardır. Ə.S.Bayramov və Ə.Ə.Əlizadənin qənaətinə görə, “Fəaliyyət dedikdə, insanın dərk edilmiş məqsədi ilə tənzim edilən daxili ( psixi) və xarici (fiziki) fəallığı başa düşülür” [1]. Fəaliyyət iş və hərəkətlər formasında təzahür edir. Təlim fəaliyyəti müəllim və şagirdlərin çox müxtəlif iş və hərəkətlərini özündə cəmləşdirir və onların bir-biri ilə qarşılıqlı vəhdəti, sistemi kimi həyata keçirilir.

Müstəqil işi təlim fəaliyyəti ilə eyniləşdirmək olmaz. M. Mehdizadənin sözləri ilə desək, “müstəqil iş şagirdlərin bütün fəaliyyətini səciyyələndirmir; onların təlim fəaliyyətinin bir qismi müstəqil olmayan işlə əlaqədardır. Buna o zaman nə deyək?” Müəllif sonra yazır: “Müstəqil işi – təlim fəaliyyəti” deməklə səciyyələndirmək olmaz, çünki müstəqil olmayan təlim işi də təlim fəaliyyətidir” [3].

Tədqiqatların bir qismində isə (İ.V.Lerner, M. N. Skatkin, P. İ. Pidkasıstı və b. ) şagirdlərin

müstəqil işi təlim fəaliyyətinin vasitəsi kimi nəzərdən keçirir. İ. Y. Lerner müstəqil işi nə təlim məşğələlərinin təşkili forması, nə də təlim metodu hesab edir. Onun fikrinə görə, müstəqil iş şagirdləri idrak fəaliyyətinə cəlb etmək vasitəsi, bu fəaliyyətin məntiqi və psixoloji təşkili vasitəsi olaraq baxmaq daha düzgün olardı. Müstəqil işin mövqeyi ilə bağlı belə yanaşma bu işlərin mahiyyətini dəqiq əks etdirmir. M. Mehdizadə bu münasibətlə yazır: “Kimə məlum deyildir ki, pedaqoji prosesdə “vasitə” dedikdə biz, problemi müvəffəqiyyətlə həll etməkdən ötrü fəaliyyət göstərən sərəncamında olanları nəzərdə tuturuq. Burada isə tədris kitabları, məlumat ədəbiyyatı, laboratoriya və emalatxanalar, müstəqil fəaliyyət üçün alət və xammal, didaktik vasitələr və s. ola bilər. Fəaliyyətin icrası isə bu vasitələrdən başqa özünə iş forma və metodları tələb edir” [7].

Şagirdlərin müstəqil işini təlim fəaliyyətinin vasitəsi kimi qəbul edənlər müstəqil iş dedikdə, onu, bir növ, “şagirdlərin yerinə yetirdikləri təlim tapşırıqları, məsələ və problemlə eyniləşdirirlər” [5].

Fəaliyyətin bir ünsürü kimi iş, o cümlədən müstəqil iş özünəməxsus məqsədə, məzmunu, vasitə və metodlara malikdir. Nəzərdən keçirilən konsepsiyada müstəqil iş və onun məzmununu təşkil edən məsələ (tapşırıq) bir anlayışda birləşir ki, bu da müstəqil işin mahiyyətini anlamaqda müəyyən dolaşıqlıq yaradır.

Təlimdə şagirdlərin müstəqil işinin yerini müəyyənəşdirmək baxımından daha bir konsepsiya maraq doğurur. Müstəqil işi təlimdə forma kimi qəbul edən tədqiqatların bir qismi (M. Mehdizadə, Q. V. Muxametzyanova və b.) onu geniş planda – təlimin təşkili forması kimi, digər qismi isə ( B. P. Yesipov, B. A. Əhmədov və b.) nisbətən məhdud planda-şagirdlərin təlim-idrak fəaliyyətinin təşkili forması kimi səciyyələndirirlər.

Bizim fikrimizcə, şagirdlərin müstəqil işini təlimin təşkili forması kimi səciyyələndirmək çətinidir, çünki təlimin təşkili forması kimi şagirdin yox, habelə müəllimin fəaliyyəti ilə bağlı olub, onların müəyyən qaydada və rejimdə cərəyan edən birgə fəaliyyətinin zahiri ifadəsidir. O biri tərəfdən, müstəqil işi təlimin təşkili forması kimi qəbul etmək, digər formalarda onun tətbiqi imkanlarını məhdudlaşdırmağa gətirib çıxara bilər.

Müstəqil işin təlim prosesində yerinə dair nəzərdən keçirilən sonuncu yanaşma onun məhiyyətini daha yaxşı əks etdirir. Çünki müstəqil iş şagirdlərin bilavasitə təlim fəaliyyəti ilə bağlı olub, bu fəaliyyətin təşkili, istiqamətləndirilməsi forması olaraq çıxış edir [4].

Şagirdlərin müstəqil işinin təlimdə yerini müəyyənləşdirmək sahəsində nəzərdən keçirilən konsepsiyalardan görüldüyü kimi, problemə müxtəlif baxışlar mövcuddur.

Müstəqil işə pedaqoji-təşkilati cəhətdən yanaşmaq, onu şagirdlərin təlim-idrak fəaliyyətinin didaktik baxımdan əsaslandırılmış təşkili forması kimi səciyyələndirmək daha münasibdir. Çünki təlimdə şagirdin hər cür müstəqilliyi həmişə nisbi xarakter daşıyır. O, müəllimin təşkilati-pedaqoji rəhbərliyi ilə şərtlənir. Məhz

müəllimin rəhbərliyi sayəsində şagirdlərin xüsusi təşkil edilmiş fəaliyyəti-özfəaliyyəti həyata keçirilir. Bu isə müstəqil iş formasında təşkil olunur.

**Problemə aktuallığı.** Bu məqalənin aktuallığı ondan ibarətdir ki, Müstəqil iş şagirdlərin özünüidarəetmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə, elmi dünyagörüşünü artırmağa, sinifdə müəyyən fənn qrupları üzrə bilikləri artırmağa, şagirdlərin meyl və bacarıqlarını aydınlaşdırmağa və nümayiş etdirməyə imkan verir.

**Problemə elmi yeniliyi.** Bu mövzuda geniş araşdırmalar aparılmış və bu tədqiqatlar məqalədə öz əksini tapmışdır.

**Problemə tətbiqi əhəmiyyəti.** Bir çox pedaqoqlar elm sahəsində çalışan elm xadimləri bu mövzu ilə bağlı tədqiqatlarında bu materialdan istifadə edə bilirlər.

#### **Ədəbiyyat:**

1. Əhmədov, H. Ali təhsilin modernləşdirilməsi / H. Əhmədov. -Bakı: Maarif, -2008. - 190 s.
2. Əlizadə, Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: ideyalar, problemlər. Psixopedaqoji araşdırmalar. / Əlizadə, Ə. -Bakı: Adiloğlu, -2001. -162s.
3. Həmidov, H. Azərbaycanda təhsil siyasəti strategiyası. Monoqrafiya / H. Həmidov.-Bakı: Qartal, -2008.- 911 s.
4. Həsənov, R. Təlim prosesində müstəqil iş və ona müxtəlif yanaşmalar //-Bakı: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Elmi əsərləri, -2014. №3, -s. 45-48.
5. İsmayılova, N. Şagird təfəkkürünün inkişafında kompüterin rolu. // -Bakı: Təhsildə İKT, ADPU, -2013. №3, -s.65-72
6. İsmixanov M. Təlimdə şagirdlərin müstəqilliyi və onlarda müstəqil iş bacarıqlarının aşılmasının tarixinə dair. //-Bakı: Azərbaycan məktəbi, -2004. №6, -s.4-9
7. Mehdiyev, M. Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları / M. Mehdiyev. - Bakı: Maarif, -1982. - 345 s.
8. Mehrabov, A. Ali təhsil sistemində islahatların əsas istiqamətləri // -Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun Elmi Əsərləri, Nazirliyi, -2010. №1, -s.3-10.
9. Nəbiyeva, Ş. Şagird intellektinin inkişaf etdirilməsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının rolu // -Bakı: ADPU, Təhsildə İKT, -2010. №1, -s.83-98
10. Abbasov, A.N. Pedaqogika: Orta ixtisas məktəbləri üçün dərs vəsaiti / A.N. Abbasov. -Bakı: Mütərcim, 2015. - 360 s.

**Redaksiyaya daxil olub:** 15.01.2025